

ДІЯЛЬНІСТЬ «БЛАГОДІЙНОГО ТОВАРИСТВА ВИДАННЯ ЗАГАЛЬНОКОРИСНИХ І ДЕШЕВИХ КНИГ» ТА КНИГА «ДЛЯ НАРОДУ» ПРО ВУКА КАРАДЖИЧА (1906) А. ВЕРЕТЕЛЬНИКА

О. Микитенко

Микитенко О. Діяльність *Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг* та книга «для народу» про Вука Караджича (1906 р.) А. Веретельника. Прикладом інтересу в Україні до Вука Караджича та його діяльності стала видана українською мовою у 1906 р. «Благодійним товариством видання загальнокорисних і дешевих книг» у Санкт-Петербурзі популярна брошура А. Веретельника *Оповідання про Вука Караджича*. Автор брошури Андрій Веретельник – український етнограф і фольклорист, прозаїк, публіцист і редактор. Метою статті є розглянути це сьогодні вже раритетне видання, котре має значення і як явище „третьої культури“ (М. Толстой) – „простонародної“ літератури, або „народної“ і „для народу“, а також звернутися до постаті її автора, тепер майже невідомого, проте свого часу успішного співробітника НТШ у Львові, кореспондента В.Гнатюка, Ф. Вовка та Ів. Франка.

Ключові слова: Андрій Веретельник; Вук Караджич; Санкт-Петербурзьке Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг.

Микитенко О. Деятельность *Благотворительного общества издания общедоступных и дешевых книг* и книга “для народа” о Вуке Караджиче (1906) А. Веретельника. Примером интереса в Украине к Вуку Караджичу и его деятельности стала изданная на украинском языке в 1906 г. Благотворительным обществом издания общедоступных и дешевых книг в Санкт-Петербурге популярная брошура А. Веретельника *Оповідання про Вука Караджича*. Автор брошюры Андрей Веретельник – украинский этнограф и фольклорист, прозаик, публицист и редактор. Нашей задачей является обратиться к этому сегодня уже раритетному изданию, а также привлечь внимание к его автору, теперь почти неизвестному, однако в свое время успешному сотруднику НТШ во Львове, корреспонденту В. Гнатюка, Ф. Вовка и Ив. Франка.

Ключевые слова: Андрей Веретельник; Вук Караджич; Санкт-Петербургское Благотворительное общество издания общедоступных и дешевых книг.

Mykytenko O. Activity of the Saint-Petersburg Charity Group for Publishing Cheap Books of General Use and “The People’s book” about Vuk Karadzhic (1906) by Andrey Veretelnik. Popular brochure by A. Veretelnik *Stories About Vuk Karadzhic* published in Ukrainian by Saint-Petersburg Charity Group for Publishing Cheap Books of General Use is the example of interest to Vuk Karadzhic and his work in Ukraine. Author of the brochure, Andrey Veretelnik, was Ukrainian ethnographer and folklorist, prose writer, publicist and editor. The aim of this paper is to study this rarity publication, which is important as a production of the “third culture” (N. Tolstoy) – “common folk’s” or “low” literature, and explore the figure of its author, today almost forgotten, but once a successful employee of Lvov’s NTS, correspondent of V. Gnatyuk, F. Vovk and I. Franko.

Keywords: Andrey Veretelnik; Vuk Karadzhic; Saint-Petersburg Charity Group for Publishing Cheap Books.

Почну з інформації, яка, на перший погляд, мало пов’язана із заявленою темою. Йдеться про нагороду імені Павла Івича, якою у 2013 р. Славистичне товариство Сербії відзначило фундаментальне монографічне дослідження з нормативної граматики сербської мови двох відомих славистів сучасності – академіка П. Пипера та І. Клайна¹. Необхідність такої узагальнюючої та заснованої на сучасному теоретичному досвіді праці давно вже обговорювалася у наукових колах, брак її відчувала і широка культурна громадськість Сербії, зокрема, з огляду на „цивілізаційне значення норми літературної мови“ та „двохсотлітню історію, яку має сербський мовний стандарт“², закладений у працях та діяльності Вука Караджича і Джури Даничича. Актуальність проблеми було підтверджено низкою праць, що на початку ХХІ ст. підготувала і видала Рада із стандартизації сербської мови, першим головою якої був академік Сербської Академії наук і мистецтв Павле Івич.

Успіхи у 50–60-х роках лексикографічного опрацювання й наукового дослідження³ української мови в Інституті мовознавства ім. О. Потебні АН УРСР пов’язуються, зокре-

ма, з іменем академіка І. К. Білодіда, мовознавчу діяльність якого було присвячено питанням становлення і розвитку української літературної мови, лінгвістичної стилістики та теорії мовних стилів, мовних контактів тощо. У статті Й. А. Багмута з нагоди шістдесятиріччя І. К. Білодіда зазначалося: „Основний напрям наукової діяльності І. К. Білодіда – учня Л. А. Булаховського і В. В. Виноградова – українське мовознавство. Він, зокрема, розробляє питання [...] зв'язків української мови з російською та іншими слов'янськими, проблеми загального мовознавства, а також освіти й історії культури“⁴.

Сказано це було наступного року, після виходу в світ праці І. К. Білодіда „Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків“⁵, у котрій, попри те, що її скромно названо „брошурую“, на широкому фактичному матеріалі та історичному тлі було представлено рецепцію в Україні ідей визначного сербського реформатора, розглянуто їх співзвучність поглядам М. Максимовича, Т. Шевченка, М. Старицького, І. Франка, творців „Русалки Дністрової“, проаналізовано зв'язок із науковим та громадським життям в Україні, показано значення, яке мали праці В. Караджича – зокрема, його „Граматика сербської мови“ (1814 р.); „Сербський словник“ (1818 р.; 1852 р.); „Сербські народні пісні“ (1814–1823–24 рр., 4 томи), „Сербські народні казки“ (1821 р.), „Сербські народні приказки“ (1836 р.) та ін. – також для розвитку української літературної мови, вплив діяльності „на культурний розвиток слов'янських народів, зокрема українського“⁶.

Не випадково, що новаторська діяльність В. Ст. Караджича (1787–1864), який, як зауважив М. Т. Рильський, «відіграв у культурній історії Сербії величезну роль, запровадив до літературного вжитку народну мову, виробив новий, фонетичний правопис», і праці якого «становлять неocenний вклад у сербську культуру»⁷, привернула увагу І. К. Білодіда. На той час у вітчизняному мовознавстві досліджень, присвячених діяльності Вука Караджича, було ще обмаль, і брошура І. К. Білодіда стала «однією із перших спроб цілісно й широко висвітлити відгомін ідей Караджича в українському культурному житті»⁸. Водночас інтерес ученого до цієї постаті був зумовлений і його власним – науковим і педагогічним досвідом, а також враженнями від перебування в Югославії у вересні 1964 р. у складі делегації, яку очолював академік В. В. Виноградов, з нагоди вшанування у Белградському університеті 100-річчя з дня смерті В. Караджича, під час якого академік І. К. Білодід виступив із промовою та передав Белградському університету в дар від Академії наук УРСР Повне зібрання творів Т. Г. Шевченка⁹. Пройде небагато років, і Міжнародний славистичний центр, утворений у 1971 р. на базі філологічного факультету Белградського університету, щороку запрошуватиме науковців з усього світу обговорювати нагальні проблеми славістики у межах Міжнародних зустрічей у «дні Вука Караджича». Але у середині 60-х рр. ХХ ст. ця традиція тільки закладалася, так само, як формувалося і славистичне «караджичевознавство», котре пізніше засвідчить неперервне значення й актуальність творчого спадку визначного сербського вченого¹⁰.

Хоча про Вука Караджича писалося чимало, його праці і в наш час не перестають бути викликом, збуджувати наукову думку і провокувати нові погляди. Сучасні науковці свідомі того, що «стосовно сербохорватської мови саме Вук Караджич виступив і як кодифікатор нової ЛМ (літературної мови – *О.М.*), і як видавець (а також перекладач і частково автор) репрезентативних текстів», попри те, що його реформам передувало принаймні сторіччя літературно-стилістичних пошуків і дискусій¹¹. Суперечки і дискусії навколо мови і літератури, культури й історії, інших областей його багатогранної діяльності не вщухають і сьогодні – понад сто п'ятдесят років по смерті. Відтак кожна інформація, пов'язана з іменем Вука Караджича, стає важливим джерелом наукового пізнання, засвідчує можливість сучасного збагачення літературного і культурного процесу, котрий ґрунтується на послідовному розвитку народної мови та літератури. Усвідомлена «потреба в нормі, єдиній літературній сербській мові, законна і натуральна», спонукала Караджича, за словами Л. А. Булаховського, побудувати літературну мову на «цілком чистій, живій народній основі» і зумовила невідповідність «перемоги стихії народної»¹².

Згадана І. К. Білодідом, а пізніше наведена Д. Айдачичем серед видань із сербістики, що зберігаються у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського¹³, праця Андрія Веретельника до уваги науковців раніше не потрапляла, майже невідома вона і сьогодні. Характерний приклад „народної літератури“ початку ХХ ст., або літератури „для народу“, брошура Веретельника „Оповідання про Вука Караджича“¹⁴, обсягом 31 стор., вийшла

друком у 1906 р. Саме цей час, після якого в Східній Україні „з’явилися україномовна преса і книговидавнича справа“¹⁵, набуває особливого значення для розвитку української мови. Сьогодні у бібліотеці ім. В. І. Вернадського видання знаходиться у колекції Бориса Грінченка – у свій час Почесного члена „Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг“.

Це товариство було засноване у Санкт-Петербурзі у 1898 р. з ініціативи генерала Миколи Федоровського. У статуті його зазначалося, що метою було «прийти на допомогу релігійно-моральному та економічному зростанню малоросійського народу». Друкуючи з цією метою книги масовими накладами, кожного року по шість-вісім видань, товариство упродовж двадцяти років (до 1918 р.) надрукувало понад 1 млн. примірників різноманітних книг і брошур «для народу». Книги рідною мовою тоді, як відомо, особливо були потрібні в Україні, – Валувеським циркуляром від 8 липня 1863 р. було зроблено спробу нейтралізувати вплив Галичини на підросійську Україну¹⁶, самотійність української мови не визнавалася, заборонялося друкувати нею наукову літературу¹⁷.

Членами благодійного товариства були визначні українські громадські і наукові діячі, серед них Борис Грінченко, Михайло Грушевський, Володимир Антонович, Микола Лисенко, Дмитро Еварницький, Михайло Коцюбинський, Олександр і Софія Русові та ін. Засновникові товариства Миколі Федоровському (1838–1918) належить помітна роль в освітньому та культурному житті України, він був співорганізатором (разом із Петром Ніщинським, Тобілевичами та Марком Кропивницьким) театральної групи в Єлисаветграді, останні роки життя присвятив громадській та добродійній діяльності. Крім благодійного товариства у Санкт-Петербурзі, М. Федоровський заснував «Всеслов’янське музичне коло для духовного підвищення народу», товариство „Самодопомога при хворобах“, а також міське товариство грамотності та ремісничу школу в Єлисаветграді. Помер М. Федоровський у Бердянську у 1918 р., на 81-му році життя. У Єлисаветградських вістях від 23 (10) червня 1918 р. у повідомленні про смерть, його було названо „відомим українським діячем“, „подвижником української культури“.

Підійом на початку ХХ ст. національної свідомості на теренах України був пов’язаний із наближенням перших великих Шевченкових роковин (1911-го та 1914-го рр.) і спричинив поживлення видавничої україномовної діяльності. У 1907 р. „Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг“, разом із „Товариством ім. Т. Шевченка“ здійснило перше повне видання Шевченкового „Кобзаря“ накладом 10. 000 примірників, надрукувавши твори, що раніше видавалися лише за кордоном, а також нові, віднайдені в архівах, зокрема в архіві Департаменту Поліції¹⁸.

У своїй діяльності Товариство намагалося охопити найширші інтереси українців, друкуючи книги за різними тематичними групами – природознавство, географія політична і соціальна, етнографія, право, ремесла і техніка, економіка, медицина і гігієна, ветеринарія, і в першу чергу – історія літератури (українські та зарубіжні народні поети та співці, галицький літературно-суспільний рух, ідеї поезії Шевченка тощо), та історія України, а також біографії визначних діячів. Саме у цій серії різного часу побачили світ популярні брошури – оповідання про видатних українців: Тараса Шевченка, Богдана Хмельницького, Євгена Гребінку, Івана Котляревського та ін.

Серед авторів було чимало відомих письменників та науковців. Так, у перекладі видатного громадського діяча і письменника О. Кониського, ініціатора перетворення Товариства ім. Шевченка на наукову інституцію, було надруковано оповідання Г. Сенкевича морально-етичного змісту „Ходимо за Ним“, присвячене останнім дням життя Ісуса Христа. У 1906 р. з’явилася книга М. Грушевського „Про старі часи на Україні“ – коротка історія українського народу, видана накладом 25 тис. Цього ж року було опубліковано „Український буквар“ С. Русової та „Оповідання про Вука Караджича“ А. Веретельника.

Видавнича діяльність відповідала практичним діям Товариства. Так, у Звіті за 1906 р. підкреслювалося, що Правління піклується про „поширення книжок по всіх кутках України“, враховує „зростання інтересу українського населення до книжок рідною мовою“, виділяючи для цього кошти, створюючи спеціальні комісії і мережу розповсюджувачів. В умовах, коли настрої населення були спрямовані в бік „активної політики“, Товариство не залишало без уваги „культурно-просвітні завдання“, підтримувало видання української газети „Рідний Край“ у Полтаві, а також „нові просвітні товариства на Україні“ – „Про-

світі“, котрі були „за своїми задачами близькі Товариству“¹⁹. Відкриття у 1903 р. у Полтаві пам'ятника І. П. Котляревському поставило питання про необхідність відкрити школу імені „родоначальника нової української літератури“, де б мали розвиватися традиції української просвіти, і яка б стала „першою зразковою народною школою в Україні“²⁰. При цьому наголошувалося, що до програми школи необхідно „у найширших межах вводити місцевий елемент“, що „найкращим методом виховання і освіти“ є „материнська мова, образи рідної природи і побуту, факти рідної історії“²¹. Історична заслуга І. Котляревського, – підкреслює сьогодні Лариса Масенко, – полягає в тому, що він віднайшов єдиний на той час перспективний шлях становлення літературної мови, використавши селянську говірку як гомогенну мовну основу словесного мистецтва²².

Видання А. Веретельника про Вука Караджича – популярно викладена біографія реформатора сербської школи і сербської мови – цілком відповідало цьому завданню. Її автор, Андрій Веретельник – український етнограф, фольклорист, прозаїк, публіцист та редактор, призначивши свою книгу широкому українському читачеві, без сумніву, був знайомий із працею І.І. Срезневського²³ як першого біографа В.Ст. Караджича.

„Оповідання про Вука Караджича“ складаються з трьох розділів. Перший без назви, другий має назву „Сербські пісні й писання, та віденське життя“, третій і найкоротший – „Останні роки життя Вукового, та слід по його житті“. Попри відчутний вплив в „Оповіданнях“ біографії Караджича І. Срезневського (1846 р.), а також додатка „Після 1842 р.“, надрукованого дванадцять років після смерті В. Караджича, завдання А. Веретельника було іншим, а сама праця набагато скромнішою.

Біографічний і бібліографічний начерк І. Срезневського, високо оцінений у сербській історіографії, за словами Голуба Добрашиновича, був „не просто звичайним життєписом, від третьої особи, але й певним „інтерв'ю“: у ньому, час від часу і на місці, також репліки Вука, подані, можна сказати, дослівно. Тим самим текст став більш живим, правдивим і сучаснішим, по-репортерські яскравим та науково фактологічним водночас. Біографія Вука, перша у повному розумінні слова, найдостовірніша, бузсімівно, та авторизована, стала результатом діалогів із молодим російським професором“²⁴.

Не виключено, що Веретельнику був відомий також сербський переклад біографії Караджича, зроблений Олександром Сандичем, який було надруковано у новосадській „Даниці“ за 1866 р., а за чотири роки видано окремо як „книгу для народу“, крім того включено у новосадський календар „Щорічник“ (*Годишњак*) за 1871 р. Наприкінці перекладу О. Сандич говорить про намір завершити життєпис Вука „у наступному зошиті“, під назвою „Останні роки життя Вука Ст. Караджича“²⁵, що майже дослівно збігається з назвою третьої частини „Оповідань“ Веретельника. Ймовірно, що А. Веретельник як співробітник Наукового товариства імені Шевченка, яке на початку ХХ ст. вело обмін книжками і часописами з 236 науковими установами, навчальними закладами, суспільно-громадськими організаціями й товариствами багатьох країн світу, міг користуватися цими виданнями. Ця тема є відкритою і вимагає окремої уваги.

У першому розділі „Оповідань“ розповідається про дитинство Вука, його родину – батька Степана Осипіва Караджича та матір Екду, про рідний край – невеличке село Тершич над Дриною. Яскраво змальовується, чому дитині дали ім'я „Вук“: мати, „як і скрізь простий народ по селах, а то і в містах, вірила в забобони, у неї умірали діти не знав із-за чого, а вона думала, що се приходе відьма і душе їх. ... Треба того хлопця вовком назвати, от і відьма не піде до вовка і не візьме його“²⁶.

Автор детально описує шкільні роки Караджича, його інтерес до книги. Спираючись на біографію у викладі Срезневського, а водночас намагаючись зробити зміст зрозумілим українському читачеві, Веретельник стилістично наближує текст до народної оповіді. Про Вука він розповідає в 3-ій особі, широко користується діалогами і прямою мовою, дієслівними формами теперішнього часу, різноманітними лексичними конструкціями для поживлення оповіді, зокрема експресивними виразами та діалектною лексикою (*товар, гостець, ватаги, ворохібня, Білгород, гаспидська заборона, сотки літ*), просторіччями (*Юрко Чорний, заскочив, прошибла, випер, злиднювати, окулявити, заборона вжалила*), фразеологізмами (*до науки так, як воліві до карети; почорніла, як земля*), акустичними прийомами тощо, намагаючись досягти властивого фольклорній нарації контакту із читачем / слухачем, тим самим залучити його до безпосередньої довірливої розмови. З цієї

метою Веретельник розгортає поетичні бачення та передає мрії свого героя, його прагнення до навчання:

„Сяде Вук на узгір'ю, задивиться в ту сторону, у котрій лежить Австрія, та й полине тихими солодкими гадками.

– Там є школи, Господи! Який я щасливий був би, щоб родичі дали мене до тих шкіл в Австрії...

І йому придається, що родичі дали його до австрійських шкіл. От він ходє до них, та вчиться із усієї сили. І йому так гарно, так солодко вчитися, що нічого ліпшого у світі немає для нього, як та дорога наука!⁴²⁷.

Із зрозумілих причин історична лексика у Веретельника відповідає більше українському сприйняттю. Так, малий Вук звертається до батька і матері з проханням відпустити його до Срему (за *гряницю на вищу науку*), погрожуючи інакше *пристати до опришків*, тоді як Срезневський наводить рос. *сделаться гайдуком*, даючи у дужках пояснення рос. *разбойник*. Сербів Веретельник характеризує як „лицарський поневолений народ, що любить свою батьківщину, не може жити без своєї літератури – письменства. [...] А такий народ, що живе у важкому ярмі, що двигає пекучі кайдани, що борється з ворогом і проливає свою кров за волю і долю рідного краю, має про що оповідать і співать, має що переказувать своїм молодшим поколінням...“⁴²⁸.

Навіть у портреті Вука Караджича Веретельник змальовує тип українського козака: „Вук Караджич був низького росту, але широкоплечий і кремезний. Лице у нього було чорняве, а довгий чорний вус спадав аж на груди. На лиці у нього блищало двоє чорних очей, із котрих палала щирість та любов. Він був спокійної вдачі, а у всьму поводився дуже поважно. До людей був щирий та сердешний. Головною прикметою було у нього те, що бувало, чи йому радість, чи горе, – він був все веселим“⁴²⁹.

Згадаємо, що І. Срезневський, цікавлячись, особливо на початку своєї наукової діяльності, українським фольклором, також не оминув портретних паралелей між сербами і українцями, порівнявши князя Мілоша (в якого був, вітаючи з Різдом, разом із Караджичем 7 січня 1842 р.), зі „справжнім запорозьким гетьманом“⁴³⁰.

Веретельник вільно тримається історичних фактів, часто припускається помилок і неточностей, зокрема у датуванні, і зосереджується переважно на зображенні Вука та його діяльності задля просвітницьких завдань. Праці Караджича наводить тільки в українському перекладі без оригінальних назв, пояснюючи і саме слово „словарь“ як „збір усіх тих слів, яких народ уживає в своїй мові“, вдається до паралелей із сербської та української історії і культурі. Так, про запровадження християнства зауважує, що „сербі були прийняли віру Христову ще на 140 літ перед руським князем Володимиром“, а згадавши переклади збірок пісень Вука Караджича „на всі майже європейські мови“, говорить про переклад „на нашу мову“, зроблений Михайлом Старицьким.

Ім'я Е. Копітара автор згадує тільки один раз, стосовно статті Караджича у „Сербських Новинах“, написаній „на чистій сербській мові“, що спонукало „цензора у Відні – словинця із Любляни“ „широ спохочувати Вука, щоб він писав народною сербською мовою“. Водночас Веретельник, як і Срезневський, постійно підкреслює роль Вука як самоука, що він „мусив заробляти собі, важко працюючи на шматок хліба“, „іноді сильно злиднював“ і „власними силами і працею дійшов до високої вченості“. Стосунки з опонентами, котрі залишаються в „Оповіданнях“ не названими, Веретельник пояснює їхньою заздрістю, на що Караджич реагує словами: „Нехай собі кричать, коли їм так добре! Усім на світі ніхто догодить не може!“, що є буквальним перекладом наведеного сербською у Срезневського: „Нека вичу како им драго, свему свијету нико угодити не може“⁴³¹. В дусі моральної оцінки пояснює конфлікт Караджича з князем Милошем у 1831 р., з яким „до сього часу Вук жив у великій приязні і дуже поважав князя за те, що той виборів сербам волю“, але потім „зробився гуляюко великим і став нерозумно управляти краєм“.

Морально-етичні сентенції у Веретельника непоодинокі і викладені досить чітко. З цих позицій він постійно наголошує про значення освіти, переконуючи читача в важливості освіти для досягнення життєвої мети: „... просвічений чоловік не те, що темний і йому краще жити на світі. Просвічений чоловік знає, що лихе для нього, а що добре. ... А що найголовніше, освічений чоловік має способи добрі зарадить лихові“⁴³². Життя і діяльність Караджича, попри славу „по цілій Європі“, зображені як важки (*мусив заробляти важко*

працюючи власними силами на шматок хліба; мусив поїхати до Петербурга за шматком хліба; сильно злиднював); долати труднощі допомагало усвідомлення мети – „очистити“ сербську мову від „чужої мішанини“, зробити її такою, „як говоре простий селянський народ“. Перемога до Вука приходить чотири роки по смерті – 12 березня 1868 р., коли у Сербії вийшло розпорядження, котрим уведено до вжитку Вукову реформу і дозволено „писати і друкувати всякі книги Вуковим письмом і мовою“, і тоді „проста мужича мова стала на рівні з другими мовами освічених народів“³³.

В останньому розділі Веретельник говорить про всенародну шану у Сербії до Караджича, згадує „величаві поминки“, що відбулися у 1888 р. у „столітні роковини уродин славного Вука Караджича“, пише про перевезення у 1897 р. з Відня його останків – „великого скарбу для сербів“, „із далекої чужини до Білгорода у Вукову країну“, поховання на міському кладовищі у Белграді „при величезному здвизі народі з великими почестями“. Наприкінці зауважує, що завдяки Вуку сербське письменство „багате і славне“, а „сербський народ більше освічений від нашого українського народу“. І попри морально-дидактичний пафос оповіді, говорить А. Веретельник просто і щиро, з великим пієтетом до сербського просвітника та реформатора.

Це, як видається, не випадково і є не лише даниною жанру. У переказі Андрія Веретельника можна відчути алюзії самого автора щодо власної долі і просвітницької діяльності. На жаль, сьогодні цю непересічну особу забуто, його праці і життя майже невідомі в українській історіографії. Ім'я Веретельника як збирача етнографічного і фольклорного матеріалу наводить, розглядаючи науково-дослідну діяльність Етнографічної комісії НТШ, львівський етнолог Оксана Сапеляк³⁴. Відомий львівський етнолог – Михайло Глушко, підкреслюючи, що „Андрій Веретельник належить до тих українців, які сучасникам майже невідомі“, а ім'я його забуте сучасниками несправедливо, нещодавно на сторінках „Народознавчих зошитів“ на основі архівних та епістолярних матеріалів подав стислий огляд життя і творчості цієї „неординарної постаті на ниві українського народознавства, літератури та публіцистики кінця XIX – початку XX ст.“³⁵.

Андрій Веретельник, як свідчить М. Глушко, мав плідні результати у різних сферах наукової та видавничої діяльності, був помітним прозаїком, драматургом і публіцистом. Поодинокі відомості з його біографії можна знайти в листі Веретельника від 16 грудня 1911 р. до Олександра Барвінського³⁶ – одного з активних діячів НТШ, голови Товариства у 1893–1897 рр. У цьому ж листі Веретельник зауважує, що йому 30 років, отже у 1906 р., коли вийшла друком його брошура про Караджича, автору було 25.

Інтерес до Вука був закономірний. Веретельник також походив із селянської родини, рано втратив батька і, не маючи коштів для середньої освіти, навчався у ремісничій. Проте його завжди вабила наукова діяльність, і він, наполегливо працюючи, самотужки, намагався здобути необхідні знання. У цьому ж листі до Барвінського Веретельник свідчить, що „вчився дуже багато“, через що вкладався спати щоночі „по третій годині“, що призвело до нервової недуги, яка тривала три роки. Ймовірно, і через ці життєві обставини його увагу згодом привернула постать Караджича.

Як уже було згадано, Андрій Веретельник, співпрацюючи з НТШ із кінця 90-х рр. XX ст., був помітною фігурою Етнографічної комісії. Він працював у книгарні Товариства, одночасно займаючись збиранням етнографічного матеріалу, писав популярні оповідання, котрі виходили у виданнях НТШ. У різний час виконував обов'язки редактора та видавця у галицьких та буковинських часописах (*Основа*, *Дзвін*, *Народний голос*, *Народне слово* та ін.), друкуючи переважно свої публіцистичні статті, а також науково-популярні розвідки про життя та звичаї інших народів (зокрема, про китайців та датчан). Також, як автор комедій, звертався до сюжетів із народного життя і побуту, переказував народні казки, писав популярні оповідання на історичну тематику тощо.

Водночас, отримуючи фінансову підтримку від Етнографічної комісії, Веретельник активно збирав фольклорний та етнографічний матеріал у Галичині, на основі яких було опубліковано низку його етнографічних праць, зокрема, про способи заготівлі лісу і технологію виготовлення будівельних матеріалів наприкінці XIX ст., про олійництво як важливий спосіб первинної переробки харчових продуктів. Обидві статті доповнено авторськими рисунками, про які Ф. Вовк зауважив: „... Він малює дуже здатно!“, а самі статті оцінив як „дуже корисні“³⁷.

Фольклорний матеріал А. Веретельник збирав переважно у локальній традиції свого рідного краю у Кам'янецькому повіті (сс. Стоянів, Сілець Бенків, м. Кам'янка Струмилова). Статті Веретельника, а також зібрані ним джерела, високо оцінили члени НТШ – видатні науковці Володимир Гнатюк, Іван Франко, Федір Вовк, Кирило Студинський. Матеріалами Веретельника (зокрема, обрядові ігри на Різдво, народний одяг вертепних персонажів, народні прислів'я та приказки тощо) І. Франко представив Кам'янецький повіт у своєму тритомному корпусі „Галицько-руські народні приповідки“ (1905), охарактеризувавши збирача як одного з найбільших знавців українського народного мудрослів'я³⁸. Чимало фольклорних матеріалів із записів А. Веретельника (колядки, коломийки, легенди, демонологічні перекази тощо) В. Гнатюк – секретар НТШ, включав до „Етнографічного збірника“. Водночас значна кількість матеріалів різних фольклорних жанрів, а також з народної медицини залишилася в архівних колекціях. Зокрема, не відомо, що сталося із зібраною Веретельником колекцією срібних та мідних монет. Частина фольклорно-етнографічного архіву народознавця зберігається також у фондах ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України.

На жаль, як зазначає М. Глушко, і про самого Андрія Веретельника немає відомостей після 1912 р. – його останній лист до О. Барвінського датовано 1 (13) серпня цього року, до К. Студинського 28 вересня (10 жовтня) 1912 р.³⁹ До заступника, пізніше голови НТШ та редактора Кирила Студинського Веретельник, названий у списку адресатів К. Студинського як „письменник“, звертався переважно з проханнями підтримки його публікацій у виданнях „Просвіти“⁴⁰. У листі від 9 травня 1903 р. він повідомляє про намір переслати написане для „Просвіти“ оповідання під назвою „Гаврило Недоленко“, в особі якого „бажав зобразити нашого селянина неосвіченого і непоступового, який він байдужий і неповадний під зглядом набування і збування землі“, просить прочитати оповідання, і «як буде не зле, нехай іде між нарид наш». Веретельник зазначає, що в селі читав це оповідання «ту-тейшим двом хліборобам» як вже надруковане, і селяни, вислухавши його, ще «з більшим запалом полюбили свою землю»⁴¹. Залишаючи за Студинським оцінку літературно-художніх якостей свого твору, Веретельник переконаний щодо користі «якнайпростішого», «без поетичних закрасок», «правдивого і реального» викладу, підкреслює, що «нашому селянинові треба уміти оповіданням ударити на нерви». Таку мету, на його переконання, можна досягти оповіданнями з «трагічними сценами», котрі вражають народ найбільше, і тому мають найбільшу користь для просвітництва.

Не входячи в деталі авторської концепції естетики та дидактичних завдань, що загалом відбивають принципи „народної“ літератури, або „літератури для народу“, до якої і належать „Оповідання“, звернемо увагу на недостатню вивченість її як явища „третьої культури“⁴², яке в кожній національній традиції мало свої відмінності. Зрозуміло, що термін аж ніяк не містить аксіологічного відтінку, зважаючи на вимогу, висловлену в свій час П. Г. Богатирьовим, з приводу „неправомірності оцінки тієї чи іншої культури як більш високої за усіма елементами порівняно з іншою“, і що «кожна культура, обумовлена всією своєю соціальною структурою, ідучи своїми шляхами, створює свої цінності»⁴³.

М. І. Толстой наводить термін, запропонований чеським славістом Богуславом Бенешем, – „напівнародна література“ (чеськ. *pololidová literatura*), говорить про „літературу для народу“ (рос. *народная словесность, литература для народа*) як прояв народної культури в контексті структурного ізоморфізму мови і культури, проводячи паралелі між просторіччями і „третьою культурою“ та зауважуючи співвідношення між фольклором і „народною“ („лубочною“), частково і масовою літературою⁴⁴. Підкреслюючи, що науковий інтерес до останньої „ще слабо виражений“, серед найбільших здобутків славістики він називає праці хорватських і польських філологів та мистецтвознавців. Така література побутувала, як правило, у друкованій формі, але до неї належали й ті твори, що залишилися у рукописі. Хорватські науковці відносять до „літератури для народу“ щорічники – календарі-альманахи, численні збірники авторських творів, зошити-антології, листівки літературного характеру (проза із віршами) тощо, вважаючи, що традиція закладалася апокріфічними текстами XVI–XVII ст., переважно моралізаторського спрямування. Серед рис, притаманних для хорватської „народної літератури“, називають авторство, письмову форму, діалектний стиль, соціальне середовище побутування (переважно селянське, частково міське), що вирізняє її від художньої літератури та фольклору⁴⁵. „Літературу для народу“ (хорв. *pučka književnost*) ґрунтовно досліджувала відома хорватська фольклористка

Майя Бошкович-Стуллі, як з погляду естетичної концепції, так і в аспекті її соціальної релевантності, зробивши висновок, що *pučko štivo* як „літературне явище“ заслуговує на увагу „без благодушного гордовитого посміху, а також цензурної анафеми – моральної чи естетичної“, а намагання зрозуміти це явище з'явилося тільки „у нашому столітті“⁴⁶.

Коли йдеться про доробок Андрія Веретельника, ця спроба все ще триває. Як відомо, саме у Львівському університеті було відкрито кафедру української мови, якій було надано статус однієї з краєвих, у регіоні ще у другій половині XIX ст. почало розвиватися українське шкільництво, з'явилась україномовна преса і книговидання, що сприяло стилевій розбудові літературної мови західноукраїнського зразка і супроводжувалося процесами активізації запозичень з інших мов, зокрема німецької і польської⁴⁷. Видається доцільним зважити і провести певні паралелі з польською традицією „третьої культури“, де простонародно-міська традиція (т.зв. *literature mieszczańska, literature miejska*) була складовою загальнолітературного процесу, що пізніше відбилося у міському фольклорі (*folklore miejski*). На думку відомого польського фольклориста Яна Кшижановського, сюди відноситься і „лубочна“ (ярмаркова) література (*literatura odpustowa*), яка, за його висловом, є „найзагадковішим явищем літературного життя“. Вона надавала друковану продукцію „для народу“ і складалася із численних невеличких брошур повчального, розважального та практичного змісту; подібні явища спостерігалися у чеській та російській традиціях⁴⁸.

Україномовна освічена верства народу на території підросійської України наприкінці XIX ст., – підкреслює Лариса Масенко, – була ще нечисленною й обмежувалася переважно середовищем митців. Ця обставина зумовлювала орієнтацію літераторів на селянство як головного свого читача, і у середовищі українських літераторів переважав покликаний суспільно-політичними умовами України XIX ст. етнографічно-народницький погляд на розвиток національної культури – української літератури і літературної мови⁴⁹.

Немає сумніву, що український письменник і народознавець Андрій Веретельник, покликаний високими завданнями просвітництва, прагнув поєднати історичну традицію народу та його сучасність, і подібно Вуку Караджичу усвідомлював значення „націоналізму“ – славного минулого свого народу, у першу чергу завдяки „усній життєдайності духу“⁵⁰. Знаючи, як і Вук, з дитинства „силу божу“ фольклорних творів, він також плекав „ідею єдності національного почуття і традиції“ у своїх працях, котрі сьогодні є частиною історії славістики та фольклористики.

¹ *Пипер Предраг, Клајн Иван*. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013. 582 с.

² *Реметић Слободан*. Искусства модерне теорије и методологије // Књижевне новине. 2014. Јун-јул. С. 10.

³ *Масенко Лариса*. Мова і суспільство Постколоніальний вимір. К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004. С. 52.

⁴ *Багмут Й. А.* Визначний учений і громадський діяч // Радянське літературознавство. 1966. № 8. С. 45.

⁵ *Білодід І. К.* Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. К.: Наук. думка, 1965. 46 с.

⁶ *Горецький П.* Прометей сербського письменства [Рецензія] // Культура і життя. № 58. 22 липня 1965 р.

⁷ *Рильський Максим*. Сербські епічні пісні // Рильський Максим. Зібрання творів у 20-и тт. К.: Наук. думка, 1987. Т. 16. С. 14–15.

⁸ *Юцук І.* Спілкування культур [Рецензія] // Літературна Україна. № 61. 30 липня 1965 р. С. 4.

⁹ Відзначення 100-річчя з дня смерті Вука Караджича в Югославії і участь у ньому радянських учених // *Білодід І. К.* Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків. С. 41–45.

¹⁰ *Микитенко Оксана*. Славістичні конференції на пошану Вука Караджича // Дриновський збірник. Т. VIII. Харків–Софія, 2015. С. 439–441.

¹¹ *Мечковская Н. Б.* Типы языковых ситуаций и нормативно-стилистических систем в социальной характеристологии славянских языков // Мовознаўства. Літаратура. Культуралогія. Фалькларыстыка: XIII Міжнар. з'езд славістаў (Любляна, 2003): Дакл. бел. дэлегацыі / НАН Беларусі. Беларускі камітэт славістаў. Мінск: Бел. Навука, 2003. С. 112–113.

¹² *Булаховський Л. А.* Виникнення і розвиток літературних мов // Вибрані праці в п'яти томах: Загальне мовознавство. Т. 1. К.: Наук. думка, 1975. С. 345–346.

¹³ Сербські фольклор і література в українських перекладах і дослідженнях 1837–2004: Матеріали до бібліографії / Упор. Д. Айдачич. Київ: Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2008. С. 108.

¹⁴ Оповідання про Вука Караджича. Написав А. Веретельник. С.-Петербург / Благотворительное общество издания общепользных и дешевых книг: Тип. Училища Глухонемых (М. Аленовой), Мойка, 54, 1906.

¹⁵ *Масенко Лариса*. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір. К.: ВД «КМ Академія», 2004. С. 16.

¹⁶ *Масенко Лариса*. Нав. праця. – С. 15.

¹⁷ Енциклопедія історії України. Т. 7. Київ: Наукова думка, 2010. С. 203.

¹⁸ Отчет „Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг“ за 1906 год. СПб.: Типография Училища Глухонемых, 1907. С. 10.

¹⁹ Отчет «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг» за 1906 год. СПб.: Типография училища глухонемых, 1907. С. 11–14.

²⁰ Отчет «Благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг» за 1904 год. СПб.: Типография училища глухонемых, 1905. С. 21–23.

²¹ Там само. С. 22.

²² *Масенко Лариса*. Мова і суспільство. С. 11.

²³ Вук Стефанович Караджич. Очерк биографический и библиографический Ил. Срезневского // Срезневски Измаил Иванович. Вук Стефановић Караџић /изабрао, приредило, превео и коментаре написао Голуб Добрашиновић. Београд: Библиотека «Репринт», 1987. С. 43–74.

²⁴ *Добрашиновић Г.* Вуков животопис од И. И. Срезњевског // Срезњевски, Измаил Иванович. Вук Стефановић Караџић /изабрао, приредило, превео и коментаре написао Голуб Добрашиновић], Београд: Библиотека «Репринт», 1987. С. 113.

²⁵ Там само. С. 113.

²⁶ Оповідання про Вука Караджича. Написав А. Веретельник. СПб., 1906. С. 4.

²⁷ Там само. С. 7–8.

²⁸ Там само. С. 16.

²⁹ Там само. С. 28.

³⁰ *Добрашиновић Г.* Вуков животопис од И. И. Срезњевског. С. 105.

³¹ Вук Стефанович Караджич. Очерк биографический и библиографический Ил. Срезневского // Срезневски Измаил Иванович. Вук Стефановић Караџић /изабрао, приредило, превео и коментаре написао Голуб Добрашиновић. Београд: Библиотека «Репринт», 1987. С. 61.

³² Оповідання... С. 30.

³³ Там само. С. 29.

³⁴ *Сапеляк Оксана*. Етнографічні студії в Науковому товаристві ім. Шевченка (1898–1939 рр.), Львів: НАН України, Інститут народознавства, 2000.

³⁵ *Глушко М.* Невідомий Андрій Веретельник // Народознавчі зошити. 2012. № 6. С. 1019–1026.

³⁶ Там само. С. 1019.

³⁷ Там само. С. 1022.

³⁸ *Франко І. Я.* „Передмова до першого тому“ (видання „Галицько-руські народні приповідки“, Львів, 1905) : Літературно-критичні праці (1896–1911) // Франко І. Я. Зібрання творів у 50-ти т. Т. 38. Київ: Наукова думка, 1983. С. 298.

³⁹ *Глушко М.* Невідомий Андрій Веретельник. С. 1021.

⁴⁰ У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). К.: Наук. думка, 1993. С. 77, 724.

⁴¹ Там само. С. 103–104.

⁴² Пор.: *Толстой Н. И.* Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. М.: Индрик, 1995. С. 16–17.

⁴³ *Бозатырев П. Г.* Некоторые замечания о взаимовлиянии между высоким и низким искусством // Функционально-структуральное изучение фольклора (Малоизвестные и неопубликованные работы). М.: ИМЛИ РАН, 2006. С. 201.

⁴⁴ *Толстой Н. И.* От А. Н. Веселовского до наших дней (беглый обзор) // Очерки славянского язычества. М.: Индрик, 2003. С. 575.

⁴⁵ *Zečević D.* Pučki književni fenomen // Povijest hrvatske književnosti. Zagreb, 1978. Knj. 1. S. 357–638.

⁴⁶ *Bošković-Stulli M.* Usmena i pučka književnost // Maja Bošković-Stulli. Usmena književnost nekad i danas: Biblioteka XX vek. No. 56: Prosveta, 1983. P. 55.

⁴⁷ *Масенко Лариса*. Мова і суспільство. С. 14.

⁴⁸ Пор.: *Толстой Н. И.* От Веселовского до наших дней. С. 577–578.

⁴⁹ *Масенко Лариса*. Мова і суспільство. С. 12.

⁵⁰ *Милошевић-Ђорђевић Н.* Казивати редом: Прилози проучавању Вукове поетике усменог стварања. Београд: Рад, КПЗ Србије, 2002. С. 22.